

the Research Institute for Islamic Culture and Thought

Zehn

Home Page: zehn.iict.ac.ir

ISSN: 2981-2097

Cognitive Analysis of Conceptual Prayer Metaphors in the Qur'an and Hadiths: A Pedagogical Approach

Fereshteh Darabi^{✉1} | Reza Sharjerdi²

1. Assistance Professor at Department of Islamic Education, TeMS.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Email: fereshteh_darabi81@iau.ac.ir

2. Assistance Professor at Department of Industrial, Mechanical and Aerospace Engineering Buein Zahra Technical University, Buein Zahra, Qazvin, Iran.

Email : r.sharjerdi@bzte.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 17 December 2023

Received in revised form

2 June 2024

Accepted 12 June 2024

Published online

22 June 2025

Keywords:

Holy Qur'an, Hadith, Conceptual Metaphor, Prayer, Religious Education

ABSTRACT

Visualization is one of the most distinctive and powerful features of religious language. The Infallibles (peace be upon them), as the principal interpreters of the Holy Qur'an, employ metaphors to go beyond the conventional limits of words, transforming language into vivid imagery, profound symbolism, and illustrative expression. Through their guidance, abstract spiritual truths are made clear and resonate emotionally, speaking to the hearts of all listeners. In this way, religious discourse can be seen as a "resurrection of language"—infusing words with life and depth through divine insight. This study utilizes a library-based method to analyze the conceptual metaphors related to prayer found in the Qur'an and Hadiths. Through content analysis, it was discovered that the Infallibles (a.s.), as authentic expositors of the Qur'anic message, did not use metaphors merely for rhetorical embellishment. Instead, their use of metaphor served a higher pedagogical purpose: to convey profound truths and moral teachings in a manner that is accessible and transformative. From the perspective of the pure Imams (a.s.), language is not an end in itself but a medium for divine education. Prayer, in particular, is presented as a path to spiritual refinement and the attainment of Allah's pleasure. Thus, the goal of religious instruction is not to focus on the artistry of words, but to cultivate faith, joy, and divine contentment in the hearts of learners.

Cite this article: Darabi, F; Sharjerdi, R (2025). Cognitive Analysis of Conceptual Prayer Metaphors in the Qur'an and Hadiths: A Pedagogical Approach, *Zehn*, 26 (2), 99-119.

<https://doi.org/10.22034/ZEHN.2025.2017609.1995>

©The Author(s). **Publisher:** Research Institute for Islamic Culture and Thought

DOI: <https://doi.org/10.22034/ZEHN.2025.2017609.1995>

Extend Abstract

Introduction: The essence and ultimate purpose of prayer lie in the elimination of arrogance and pride from the human heart. Arrogance, which manifests as a sense of superiority and unjustified self-importance, is one of the key barriers that prevents individuals from engaging in sincere prayer and supplication. This internal disposition can lead a person to feel too elevated to humble themselves before God—unwilling to extend their hands in need or shed tears in divine presence, much like a beggar would. Therefore, prayer serves not only as a central act of worship but also as a transformative and educational tool within religious practice. It fosters humility and spiritual growth, aligning the believer with the divine will.

The fruits of foundational faith necessitate the continued pursuit of the spiritual path. For the seeker on this journey, prayer acts as a vital link to the ultimate goal—God’s pleasure—and continually renews and deepens their connection to the divine. This study examines how prayer is conceptualized and represented in religious texts, exploring how these metaphorical representations contribute to personal and societal upliftment. These depictions are rooted in cognitive metaphors that serve as tools for both spiritual reflection and religious instruction.

Methodology: This research adopts a library-based approach to collect data and utilizes qualitative content analysis to examine the conceptual metaphors of prayer found in the Qur’an and Hadith. Content analysis is a systematic method for interpreting textual data, involving the identification, categorization, and analysis of recurring themes. The study begins by defining key concepts and selecting relevant texts for analysis, followed by establishing categorization criteria and documenting data. In the first stage, the research identifies Qur’anic verses and narrations that contain conceptual metaphors of prayer, extracting the source domains (origins of the metaphors) and the target domain (the concept of prayer). These domains are analyzed through various sources, including linguistic studies and expert interpretations.

Findings: The findings suggest that conceptual metaphors related to prayer serve as powerful educational tools, drawing on diverse source domains, including nature (e.g., clouds, rain, light), instruments (e.g., doors, weapons, treasures, pillars), and human conditions (e.g., affliction and healing). These metaphorical frameworks enhance the spiritual understanding of prayer by connecting it to familiar

experiences, thereby increasing its accessibility and emotional resonance, and reflecting the multifaceted role of prayer in religious life, particularly in educating and spiritually refining the believer.

Conclusion: The conceptual metaphors of prayer found in the Qur'an and Hadith possess enduring relevance and pedagogical power. Their grounding in natural and universally recognizable imagery ensures their continued resonance across time and cultures. One of their most distinctive features is their realism—they draw from the most frequent, meaningful, and impactful elements of human life, rather than from rare or abstract phenomena. This realism makes the metaphors not only vivid and memorable but also deeply instructive and relatable.

By conveying profound spiritual truths through familiar metaphors, the Qur'an and the teachings of the Infallibles (a.s.) transform prayer into a vivid and experiential act of learning, guidance, and divine connection. These metaphors elevate religious language into a living, breathing vehicle for faith-based education and the cultivation of divine intimacy.

ذهن

سایت نشریه: zahn.iict.ac.ir

شاپای چاپی: ۱۷۳۵-۰۰۷۴۳

انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

تحلیل شناختی استعاره‌های مفهومی دعا در قرآن و روایات با رویکرد تربیتی

فرشته دارابی^۱ | رضا شهرجردی^۲

۱. گروه معارف اسلامی، واحد علوم پزشکی تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

fereshteh_darabi81@iau.ac.ir

۲. استادیار گروه مهندسی صنایع، مکانیک و هوافضا، مرکز آموزش عالی فنی مهندسی بوئین زهرا، بوئین زهرا، قزوین، ایران.

r.shahjirdi@bzte.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۰۹/۲۶

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۰۳/۱۳

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۰۳/۲۳

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۰۴/۰۱

واژگان کلیدی:

قرآن کریم، روایات، استعاره

مفهومی، دعا، رویکرد

تربیتی.

استناد: دارابی، فرشته؛ شهرجردی، رضا (۱۴۰۴). تحلیل شناختی استعاره‌های مفهومی دعا در قرآن و روایات با رویکرد تربیتی. ذهن ۲۶

(۲)، ۱۱۹-۹۹. <https://doi.org/10.22034/ZEHN.2025.2017609.1995>

ناشر: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

©نویسندگان.

DOI: <https://doi.org/10.22034/ZEHN.2025.2017609.1995>

مقدمه

از رویکردهای مهم تربیتی که باید مورد توجه مریبان قرار گیرد؛ تعلیم و تحکیم اعتقادات است؛ تقویت اعتقادات هم انسان را رشد و نمو می‌دهد، و هم سدّی است محکم در مقابل شبهات بیگانگان و نگه‌دارنده انحرافات و انجام گناه، در این بین اعتقاد و ایمان به خدا نقش مهم و تعیین‌کننده دارند؛ چرا که یکی از پایدارترین و قدیمی‌ترین تجلیات روح آدمی و یکی از اصیل‌ترین ابعاد وجود آدمی حسن نیایش و پرستش است. مطالعه آثار زندگی بشر نشان می‌دهد هر زمان و هر کجا که بشر وجود داشته نیایش نیز وجود داشته است. چیزی که هست شکل کار و شخص معبود متفاوت شده است. مقصود از فطری بودن ارتباط با خدا و نیایش این نیست که همه مردم بالفعل متوجه این نیاز هستند و یا همه مردم عاشق خدا هستند، بلکه توان و استعداد آن در ذات انسان نهفته است و نیاز به شکوفایی دارد. این میل فطری در مواقع سختی شکوفا می‌شود (سبحانی‌نیا، ۱۳۸۷، ص ۱۴). قرآن مجید می‌فرماید: «وَ إِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا» (یونس، ۱۲)؛ «هرگاه آدمی به رنج زیادی درافتد همان لحظه به‌هرحالت که باشد، چه خفته، چه نشسته، چه ایستاده ما را به دعا می‌خواند». هدف در تربیت اعتقادی فراهم کردن زمینه برای پرورش ایمان و اعتقاد به آموزه‌های اصلی دینی است. مراد فراهم کردن برنامه‌ای که متربی بتواند اولاً خدای خود را بشناسد. دوم، مریبان و ائمه را بشناسد. سوم این‌که یاد بگیرد چگونه با خدای خود ارتباط برقرار کند و در این ارتباط بتواند به سرحد کمال برسد.

مرغ بلندپرواز اندیشه ائمه اطهار علیهم‌السلام در آفاق زبان و ادبیات باشکوه به پرواز در آمده است و در کنار قوه تخیل و با بهره‌گیری از نیروی عقل و تجربه‌های خویش و در پرتو الطاف الهی در ژرفای معانی غوطه‌ور شده و آنجاست که آن معانی ارزشمند و گهربار را در قالب اشکالی زنده، ملموس و قابل فهم در زیباترین صورتهای رنگین و جلوه‌های هنری به تمامی مخاطبان در همه اعصار و مکان‌ها القا می‌کنند. در زمینه رویکردهای تربیتی در قرآن و نهج البلاغه، مقالات و پژوهش‌هایی انجام شده است؛ اما در زمینه تصویرسازی رویکردهای تربیتی پژوهشی انجام نشده است. از آنجایی که رویکرد تربیتی اعتقادی از رویکردهای مهم مورد توجه آموزه‌های قرآنی و روایی است، به همین جهت در این پژوهش به دنبال تصویرسازی عینی این روش و قابل فهم کردن مفاهیم تربیتی و اعتقادی است.

الف) مفهوم‌شناسی

در این قسمت چند مفهوم استعاره مفهومی، تربیت، رویکرد تربیتی و روش دعا تشریح می‌شود. **استعاره مفهومی**: دیدگاه زبان‌شناسی شناختی و نظریه معاصر استعاره، که به‌طور مشخص در مقاله لیکاف به نام «نظریه معاصر استعاره» در سال ۱۹۹۲م مطرح شد؛ هرچند پیش از آن، پژوهش‌هایی درباره مفهوم استعاره انجام شده بود. جورج لیکاف (George Lakoff) و مارک جانسون (Mark Johnson) در سال ۱۹۸۰م در کتاب **استعاره‌هایی که با آن‌ها زندگی می‌کنیم**، درجه جدیدی به مطالعات استعاره گشودند و به‌نظر آنان، نظام مفهومی ذهن بشر که اندیشه و عمل انسان بر آن استوار است، در ذات خود ماهیتی استعاری دارد. اما از آنجا که در حالت عادی دسترسی مستقیم به آن ممکن نیست، برای کشف ساختار چنین نظامی می‌توان از بازنمود ساختار مفهومی آن، یعنی زبان بهره جست. ازسوی دیگر، با توجه به آن‌که ارتباط‌های زبانی برپایه همین نظام مفهومی قرار دارد که خاستگاه تفکر بشری است، زبان شاهد مهمی بر چیستی چنین نظامی است. رویکرد لیکاف و جانسون به استعاره، «نظریه استعاره مفهومی» نامیده می‌شود.

صاحب‌نظران شناختی معتقدند درک استعاری انسان براساس ادراک غیراستعاری‌اش بنا می‌شود. انسان موضوعات انتزاعی و ناملموس یا فاقد ساختار را از طریق موضوعات عینی‌تر درک می‌کند. این امر از ساده‌ترین امور روزمره تا پیچیده‌ترین مفاهیم علمی را دربرمی‌گیرد و به ذهن آدمی یاری می‌رساند؛ تا به خردورزی انتزاعی نائل شود. یکی از ویژگی‌های نظام استعاره‌های مفهومی قراردادی، ناخودآگاهانه بودن و خودکار بودن آن‌هاست؛ به این معنا که آدمی استعاره‌ها را به‌صورت مداوم و بدون هیچ‌گونه تلاش آگاهانه‌ای به‌کار می‌برد. با توجه به آنچه گفته شد، استعاره در رویکرد معاصر پدیده‌ای صرفاً زبانی نیست؛ بلکه فرایند تفکر انسان، استعاری است. ازاین‌رو، استعاره تنها در واژگان زبانی دیده نمی‌شود؛ بلکه در مفاهیم نهفته است. استعاره از آن جهت پدیده‌ای شناختی است که انسان مجموعه‌ای از پدیده‌ها را با توجه به مجموعه دیگری از پدیده‌ها درک می‌کند.

واژه تربیت: شهید مطهری در تعریف تربیت این‌گونه بیان داشته‌اند:

تربیت عبارت است از پرورش دادن، یعنی استعداد‌های درونی‌ای را که بالقوه در یک شیء موجود است به فعلیت درآوردن و پروردن؛ لذا تربیت فقط در مورد جاندارها یعنی گیاه، حیوان و انسان صادق است و اگر این کلمه را در مورد غیرجاندار به‌کار ببریم مجازاً به‌کار برده‌ایم، نه این‌که به مفهوم واقعی، آن شیء را پرورش داده‌ایم (مطهری، ۱۳۷۶، ص ۵۱).

استاد مصباح نیز تربیت را این‌گونه تعریف کرده‌اند: «تربیت، فراهم کردن زمینه‌هایی است برای

این که استعدادها و نیروهای یک موجود رشد کند تا بتواند از این نیروها برای رسیدن به کمال خودش بهره‌مند شود» (گروه نویسندگان، ۱۳۸۸، ص ۲۸).

بنابراین تربیت نزد صاحب‌نظران اسلامی، به فعلیت رساندن استعدادهای ذاتی است که خدا در انسان به ودیعه گذاشته و با بهره گرفتن از عقل و نقل می‌توان آن‌ها را از بالقوه به بالفعل تبدیل کرد. **رویکرد تربیتی:** رویکرد، طرز تفکر و عملکردی است که در آن تمامی توجه و اقدامات بر امری خاص متمرکز شود (معین، ۱۳۸۵، ج ۲، لغت رویکرد). به عبارتی دیگر، الگوی فکری که موضوعی را با برداشت خاصی مورد توجه قرار می‌دهد، رویکرد است که در عربی به آن **اتجاه** گفته می‌شود (عبادی، ۱۳۹۵، ص ۲۵).

به عبارتی رویکرد به معنای دیدگاه، عقیده، مکتب، نظر، طرز فکر و نظریه است. در تربیت انواع رویکردها وجود دارد؛ همچون رویکرد اخلاقی، اعتقادی، عقلانی، سیاسی و... که هر یک از منظر و بعدی به مقوله تربیت نگاه می‌کنند. گاهی از رویکرد به عنوان دنیای درون نام برده می‌شود. در واقع هر رویکرد فرد را متوجه نتیجه و عامل یک تفکر یا عمل می‌کند. هر رویکردی بر مجموعه از روش‌های خاص خود متکی است.

روش دعا: فلسفه دعا کردن از بین بردن و میراندن روح کبر و استکبار در انسان است. کبر و برتری طلبی و غرور بی جا عامل مهم دعا نکردن و عدم درخواست شخص از خداوند متعال است. این حالت تا آنجا ادامه دارد که شخص خود را برتر از آن می‌داند که در مقابل خداوند سر بر خاک نهد و با زاری و با دست‌های باز همچون گدایان از او چیزی بخواهد (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۴۸۱). علت اصلی این که خداوند امر به دعا و زاری می‌کند (اعراف، ۵۵) می‌گوید من می‌دانم تو چه می‌خواهی، ولی تو خواسته‌هایت را تک تک نام ببر (همان، ص ۴۷۶) و... اینجاست که در تمامی حالات مذکور، کبر این سرمنشأ طغیان‌ها و بندگی نکردن‌ها را در انسان مهار می‌کند. این آغاز بندگی است، چرا که بنده اگر متکبر باشد، بنده نیست. دقت کنید در این آیه:

وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ:
پروردگارتان گفت: بخوانید مرا تا شما را پاسخ گویم. آن‌هایی که از پرستش من سرکشی می‌کنند زودا که در عین خواری به جهنم درآیند (غافر، ۶۰).

پس یکی از روش‌های سازنده در رویکرد تربیت اعتقادی، دعا و نیایش است که در حقیقت سبب به اوج رساندن وی می‌شود. برای وصف دعا و تأثیر آن در احوال فرد و جامعه، که تا چه حد سبب تعالی و برتری خلق می‌شود، به وسیله عناصر ذیل به تصویر کشیده شده است.

الف) درب

در روایت استعاره مفهومی به نقل از امام صادق علیه السلام آمده است: «الدُّعَاءُ تُرْسُ الْمُؤْمِنِ وَ مَتَى تُكْثِرُ قَرَعَ الْبَابِ يَفْتَحَ لَكَ: دعا، سپر مؤمن است و هر زمانی که بسیار درب را کوبیدی به روی تو باز می‌شود» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۴۶۸). در این استعاره مفهومی برای به تصویر کشیدن حوزه مقصد دعا و اصرار بر آن از حوزه مبدأ کوبیدن درب استفاده شده است. در این استعاره فرد برای دستیابی و رسیدن به خواسته خود طلب کمک می‌کند و به هیچ‌وجه دلسردی به خود راه نمی‌دهد. در ادامه باید گفت کسی که همیشه دست دعا بر آستان الهی دارد، آنچنان مقام و منزلتی به دست می‌آورد، که قابل بیان نیست، آن‌گونه که خداوند در سوره مبارکه فرقان آیه ۷۷ می‌فرماید: «قُلْ مَا يَعْزُبُ عَنْكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامَا: بگو پروردگرم ارجی برای شما قائل نیست، اگر دعای شما نبود» و حضرت امام صادق علیه السلام نیز در این باب چنین می‌فرماید: «نزد خدای متعال، مقام و منزلتی است که کسی به آن مقام نرسد مگر! با درخواست و دعا کردن، و اگر بنده‌ای دهان خود ببندد و درخواست نکند چیزی به او داده نشود، پس درخواست کن تا به تو داده شود» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۴۶۶).

از این‌گونه سخنان، آیات و احادیث می‌توان چنین برداشت کرد که دعا کردن همانند دری است که خداوند بر روی بندگانش گشوده تا ایشان به این بهانه ضمن برخورداری از لطف الهی به مقام و منزلتی هم دست یابند. دعا و نیایش مکتبی است، برای ارائه ارزش‌های انسانی و الهی است.

ب) سلاح

در روایتی از رسول اکرم صلی الله علیه و آله آمده است:

أَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَى سِلَاحٍ يَنْجِيكُمْ مِنْ أَعْدَائِكُمْ وَ يَدْرُ أَرْزَاقَكُمْ قَالُوا بَلَى قَالَ تَدْعُونَ رَبَّكُمْ بِاللَّيْلِ وَ النَّهَارِ فَإِنَّ سِلَاحَ الْمُؤْمِنِ الدُّعَاءُ: آیا شما را به سلاحی رهنمایی نکنم که از دشمنان نجات بخشد و روزی شما را فراوان و سرشار کند؟ گفتند: چرا، فرمود: به درگاه پروردگارتان در شب و روز دعا کنید، زیرا سلاح مؤمن دعا است» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۴۶۹).

در این روایت دعا به سلاحی برای مؤمن تصویرسازی شده است که بر بلاهای در مسیر تعالی سالک، چیره می‌شود. قابل تأمل است که در تصویرسازی روایت باید افزود که مسیر تعالی سالک به میدان جنگی تشبیه شده که سالک در برابر خطرات و دشمنانی همواره مورد تهدید واقع می‌شود. این مخاطرات از نوع غیر محسوس و معنوی، از جنس ابلیس، هوای نفس، شهوت و... هستند. در

این مبارزه سالک فقط می‌تواند با سلاح دعا از خود محافظت کند.

بنابراین در روایت فوق، مبارزه معنوی را برای سالک تربیت یافته، پیش می‌کشد که پیوسته در خطر آسیب دیدن و کم‌رنگ شدن ایمان است که سالک با سلاح ایمان در برابر فتنه‌ها و وسوسه‌های شیطان مقاومت می‌کند و اجازه نمی‌دهد وسوسه‌های شیطان و سختی مسیر باعث شود و ارتباطش با مبدأ هستی قطع شود. علت تشبیه دعا به سلاح نیز بدین سبب است که دعا باعث تقویت ایمان سالک شده و به راحتی تسلیم نمی‌شود و قابل توجه است که بین حوزه مبدأ و مقصد این چنین رابطه وجود دارد که سلاح‌ها از نظر معنوی و اخلاقی، نشانه قدرت درونی هستند، فضیلت‌هایی که باعث استیلا برتری روحی و در عملکرد خود به تعادل می‌رسند (شوالیه، ۱۳۷۸، ج ۳، ص ۶۲۱). دعا هم باعث تقویت قدرت درونی سالک می‌شود و همان‌طور که در میدان جنگ از سلاح برای چیرگی به دشمنان و دفاع از نفس استفاده می‌شود در مسیر تعالی نیز که برای سالک عین میدان جنگ پرمخاطره است، سالک به واسطه دعا بر بلاهای چیره شده و از خود دفاع کرده و در امان می‌ماند. اما درباره این که دعا چه مؤلفه معنایی دارد که به واسطه آن به سلاح تشبیه شده است. با این تعبیر داعی مسلح به سلاحی در برابر سختی مسیر تبدیل می‌شود. مولی صالح مازندرانی در این حدیث گوید: مراد از عبارت «الدُّعَاءُ سِلَاحُ الْمُؤْمِنِ» این است که دعا مکاره دنیوی و اخروی و شر رساندن شیاطین نوع جن و انس را دفع می‌کند همان‌طور که سلاح شر دشمن را دفع می‌کند (مازندرانی، ۱۳۸۲، ج ۱۰، ص ۲۰۵). علامه مجلسی در **مرآت‌العقول** بیان می‌دارد که مراد از «سلاح المؤمن» یعنی آلت دفاعی‌اش برای دفع دشمنان ظاهری و باطنی‌اش (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۱۲، ص ۱۰).

وجه دیگر سلاح شکارگری است و فرد برای غذای مناسب از پرندگان و وحوش باید شکار کند و این شکار محتاج اسلحه است. سلاح مؤمن دعاست از این وجه شکارگری متناسب با طلب توفیق انجام وظایف شرعی، انواع احسانات، کسب معارف و صفات فاضله است که این توفیقات باید توسط دعا به دست آیند.

طبق این استعاره دعا مأمّن مطمئن معنوی است که آدمی برای خویشتن در جدال با مشکلات بنا می‌کند. در مبارزه با هوای نفس و جنگ درونی اسلحه انسان، دعا است. این اسلحه که تیرش در زمان سختی و مصیبت به خطا نمی‌رود.

ج) ستون دین

در روایتی دیگر از رسول اکرم ﷺ در توصیف دعا آمده است: «الدُّعَاءُ... عَمُودُ الدِّينِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۴۶۸) «دعاء... ستون دین است».

حوزه مبدأ در تشبیه روایت مذکور عمود دین است. دعا به عمود دین تشبیه شده است. ستون‌ها ضامن استحکام بنا هستند، لرزیدن ستون‌ها تمام ساختمان را تهدید می‌کند، از این روست که ستون را به عنوان کل بنا در نظر می‌گیرند. ستون نماد استواری و استحکام ساختمان است؛ چه از نظر معماری، اجتماعی و فردی (شوالیه، ۱۳۷۸، ج ۳، ص ۵۵۱).

سالک بعد از ایمان به مبانی و قرار گرفتن تحت تربیت آن‌ها نباید کانال ارتباطی خود را با خداوند مسدود کند، چون در مفهوم‌سازی روایت دین و شریعت به خانه و خیمه‌ای تشبیه شده است که با ستون دعا سر پا نگه‌داشته شده است. سالک داشته‌هایش را فقط با دعا می‌تواند، حفظ کند. اگر در مسیر تعالی از یاد خداوند غافل شود و به درگاه ربوبی دعا نکند، تمام ثمرات و خصایص که بعد از قرار گرفتن تحت تربیت مبانی به‌دست آورده، به هدر می‌رود، همان‌طور که اگر ستون خیمه نباشد، خیمه فرومی‌ریزد، اگر سالک دعا را فراموش کند، ایمانش مثل خیمه فرومی‌ریزد. بنابر آنچه گذشت گاهی ستون مفهوم مظهرالله را به‌خود می‌گیرد (شوالیه، ۱۳۷۸، ج ۳، ص ۵۵۶). علامه مجلسی در **مرآت العقول** می‌نویسد: منظور از «عمودالدین» این است که دعا سبب موفقیت مؤمن نیز می‌شود و به‌وسیله آن انسان به‌سوی دین محکم هدایت می‌شود (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۱۲، ص ۱۰). مولی صالح مازندرانی می‌نویسد: مراد از «وعمود الدین» این است که به‌وسیله دعا برقرار ماندن و توفیق ماندن آن‌ها برای انسان محقق می‌شود و نیز رسیدن خیرات دنیوی و توفیق آن‌ها به مانند ستونی که باعث ماندن سقف خانه است (مازندرانی، ۱۳۸۲، ج ۱۰، ص ۲۰۵).

د) نور

در روایتی که از رسول خدا ﷺ از دعا به‌عنوان نور آسمان‌ها و زمین یاد می‌کند: «الدُّعَاءُ... نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۴۶۸). در این استعاره مفهومی نیز حوزه مقصد دعا را قالب حوزه حسی مبدأیی نور قرار داده است. در تصویرسازی قرآن کریم خداوند متعال از وجود پربرکت خود در عالم هستی به نور تصویرسازی می‌کند؛ طبق آیه شریفه: «اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (النور، ۳۵)؛ پس از آنجایی که نور نماد و نشان از پروردگار دارد این جلوه و

تابش را در کانال دعا نیز قرار داده است تا هرکسی ارتباطش با خالق را حفظ کند رنگ و بوی الهی به خود بگیرد.

در تشبیه دعا به نور، دعا سبب شناسایی داعی می‌شود. چنان‌که خورشید، ماه و سایر ستارگان با نورشان شناسایی می‌شوند یا منظور این است که دعا سبب نورانیت بخش آنان است؛ همان‌طور که خدا می‌فرماید «نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» و این استعاره نور یا از باب مشبه حسی و یا مشبه عقلی است و یا از باب حقیقت ایمان است؛ زیرا دعا نوری است که نزد اهل تجرید نورش درخشندگی دارد و نور تابانی است که برای موحدان مشاهده پذیر است (مازندرانی، ۱۳۸۲ق، ج ۱۰، ص ۲۰۵).

ه) کلید

در توصیف دیگری دعا از امام علی علیه السلام آمده است: «الدُّعَاءُ مَفَاتِيحُ النَّجَاحِ وَ مَقَالِيدُ الْفَلَاحِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۴۶۸)؛ «دعا، کلیدهای نجات و کامیابی و گنجینه‌های رستگاری است». در روایت مذکور دعا به حوزه مبدأ کلیدی تصویرسازی شده که راه نجات را می‌گشاید. از مفهوم‌سازی چنین استعاره‌ای این‌گونه مستفاد است که سالک در مسیری قرار دارد که همواره در معرض خطر و آسیب است. برای در امان ماندن از این خطرات احتمالی و رسیدن به نجات و خوشبختی کلیدی به نام دعا لازم است. دعا از خصایص و ثمرات ایمان به مبانی است. اگر از کلید برای تشبیه دعا استفاده شده است؛ چون در نمادگرایی کلید به معنای گشاینده راهی باطنی در قرآن نیز مطرح می‌شود. این امیدواری از دعا برمی‌خیزد؛ همانند خون تازه‌ای در شریان‌های جان آدمی جاری می‌شود و عاملی برای از سر گرفتن تلاش‌ها و کوشش‌ها و دست زدن به ابتکار است و طرق تازه‌ای برای گشودن بن‌بست‌ها خواهد بود و با این تعبیر وجه کلید بودن دعا نمایان‌تر می‌شود. دعا یعنی نیاز به درگاه بی‌نیاز؛ دعا وسیله‌ای برای ابراز این نیاز است. آثار و فوایدی بر دعا مترتب است. وقتی سالک مسیر تربیت الهی را طی کرد باید همیشه با خداوند در ارتباط باشد تا در مسیر ثابت‌قدم مانده و متعالی‌تر شود. چون اگر سالک به‌طور کامل تحت تربیت الهی قرار گیرد؛ ولی ارتباطش را با خالق ازلی قطع کند؛ نهایتاً به ورطه هلاکت می‌افتد؛ پس دعا کلید رحمت الهی است.

در مورد رابطه بین حوزه مبدأ و مقصد باید گفت: قرآن، در آیاتی همچون «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ» (بقره، ۱۵۲)؛ «مرا به یاد آورید تا شما را یاد کنم» و «نَسُوا اللَّهَ فَنَسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ» (حشر، ۱۹)؛

«آنان خدا را فراموش کردند و خداوند به خود فراموشی گرفتارشان کرد»، بر اصل بنیادین ارتباط میان رویکرد خداوند و بندگان تأکید کرده است. براساس این اصل، توجه خداوند به بندگان و شدت و ضعف آن است. هر چه بندگان بیشتر خدا را یاد کنند، او نیز آنان را بیشتر یاد می‌کند؛ چنان‌که فراموشی خداوند از بندگان به فراموشی آنان خداوند بستگی دارد. این رابطه ممکن است پایاپای نباشد؛ یعنی با یک گام پیش گذاشتن بندگان، خداوند چندین برابر به بندگان توجه کند. بر همین اساس خداوند فرموده است: «قُلْ مَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ» (فرقان، ۷۷) «بگو اگر دعایتان نباشد، پروردگارم به شما اعتنایی نمی‌کند». از این آیه کلید نجات بودن دعا به وضوح روشن است. اگر اصل رویکرد خداوند و بنده متقابل است، اصل اجابت دعوت نیز متقابل است؛ یعنی هر چه اجابت دعوت الهی توسط انسان و پای‌بندی به خواسته‌های او در حوزه عقیده اخلاق و عمل بیشتر باشد، اجابت درخواست‌ها توسط خداوند نیز بیشتر خواهد بود. هر چند کفه اجابت در طرف مولا همواره سنگین‌تر است.

و) گنجینه

در توصیف دیگری دعا از امیرالمؤمنین علی علیه السلام آمده است: «الدُّعَاءُ... مَقَالِيدُ الْفَلَاحِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۴۶۸)؛ «دعاء... کلید رستگاری است». حوزه مبدأ در ادامه روایت، گنجینه رستگاری است. در مفهوم‌سازی روایت رستگاری که امری معنوی است با بار عاطفی مثبت و مؤلفه‌های معنایی عالم معنا، حالت ملموس به خود گرفته و گویا رستگاری به شکل محسوس در خزانه‌های جمع شده است و دعا همان خزانه رستگاری است. در حقیقت ارزش و عظمت دعا در نجات و رستگاری متربّی است. در علت ناجی بودن دعا باید افزود وقتی که توجه به خالق هستی یک قانون فطری است و بشر از هنگام تولد به آن آگاهی دارد و همیشه در جهت تقرب به پیشگاه‌اش تلاش می‌کند. پس او در تمام حالاتش در محیط دعا قرار گرفته ولی در اکثر اوقات از آن غافل است؛ پس دعا از مجموع علاقه‌های فطری انسان تشکیل می‌شود که با گیرنده قوی فطرت، می‌تواند صدای نجات‌بخش خدا را دریافت کند (فتاحی، ۱۳۷۷، ص ۲۲۵). درست به سبب خزانه رستگاری بودن دعاست که امیرالمؤمنین علیه السلام محبوب‌ترین کارها نزد خداوند را دعا می‌داند: «أَحَبُّ الْأَعْمَالِ إِلَيَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي الْأَرْضِ الدُّعَاءُ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۴۶۷)؛ «در زمین دوست‌داشتنی‌ترین کارها دعا کردن است». شاید این تحلیل امام از آیه شریفه «وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ

دَآخِرِينَ» (مؤمن، ۶۰)؛ «پروردگارتان گفت: بخوانید مرا تا شما را پاسخ گویم. آن‌هایی که از پرستش من سرکشی می‌کنند زودا که در عین خواری به جهنم درآیند»، برگرفته شده باشد، چه در این آیه از دعا، با عنوان «عبادت» یاد شده است. دعا جوهر عبادت می‌باشد. پیداست اگر دعا همان عبادت، بلکه جوهر آن باشد، محبوب‌ترین کارها نزد خداوند خواهد بود. امیرمؤمنان علیه السلام دعا را سلاح اولیا، بهترین سلاح، سپر مؤمن (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۴۶۸) و کلید پیروزی و رستگاری دانسته است. بر این اساس مؤمن می‌تواند با کمک دعا، باران رحمت الهی را بر سرزمین تفتیده دل‌ها بباراند و زنگار گناه را از دل بشوید، چنان‌که می‌تواند با حمایت این سلاح، تهایی و بی‌کسی خود را از خود دور و ستمکاران را عقوبت کند. حیات تابناک اهل بیت علیهم السلام نشانگر این امر است که از سلاح کارآمد دعا برای رفع آزار دشمنان خود استفاده می‌کرده‌اند (دخیل، ۱۴۰۲ق، ج ۱، صص ۲۱۴-۲۲۲). فرد به‌وسیله دعا، به مالکیت واقعی خالق خویش اعتراف می‌کند و خود را در پوشش رحمت بی‌انتهای الهی قرار می‌دهد. خالق متعال نه‌تنها به انسان اجازه می‌دهد؛ بلکه به او امر می‌کند به دعا روی آورد و از او درخواست حاجت کند. به‌خاطر این‌که عالم هستی در مالکیت و قدرت کامل اوست و زمین و آسمان‌ها و تمام مخلوقات در قبضه قدرت او هستند. ازاین‌رو برای همه موجودات مخصوصاً برای انسان امتیاز قائل شده و روزنه دعا را به رویش گشوده است تا لیاقت و شایستگی‌هایش را به کمال رساند (فتاحی، ۱۳۷۷، ص ۲۲۷).

ز) بلاگردان

از امام صادق علیه السلام نقل شده که حضرت فرمودند: «إِنَّ الدُّعَاءَ يَرُدُّ الْقَضَاءَ يَنْقُضُهُ كَمَا يَنْقُضُ السَّلْكَ وَقَدْ أُبْرِمَ إِبْرَامًا» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۴۶۹)؛ «راستی دعا قضاء را برمی‌گرداند و آن را وامی‌تابد چنانچه رشته نخ و اتاب شود با این‌که به سختی تأیید شده است».

حوزه مبدأ در روایت فوق، رشته نخ است که و اتاب شود. این روایت استعاره مفهومی است با این تعبیر که دعا که قضاء را برمی‌گرداند و آن را به رشته نخ می‌تابد، تشبیه شده است و وجه شباهت هم همان بازکردن چیز محتموم و مختوم است که در هر دو رکن مشهود است. در رابطه حوزه مبدأ با مقصد باید افزود که در روایت دعا به بازکننده نخ تابیده‌شده تصویرسازی شده است و بالتبع چون در مورد دعا و با لفظ دعا گره خورده است، نظر انسان به تأثیر دعا متوجه می‌شود. درحالی‌که اولاً این تجسم‌سازی گویاست که اعمال انسان تاروپود سعادت یا شقاوتش را می‌سازد و تصویرسازی تاروپود به‌معنای تدریجی بودن این شمول نعمت یا شمول نعمت بر انسان است.

ازدیگرسو دعا را برگرداننده نتایج آخرین قضای الهی می‌داند؛ قطعاً این قضایی است که نتیجه سوءعمل انسان بوده و رقم شقاوت بر او می‌زند؛ زیرا دعا خواسته آن را برهم زند و دعای سوء وجود ندارد. پس این اعمالی که در حال سرازیر شدن قضای حاصله از سوءعمل شخص است، با دعا رد می‌شود؛ یعنی خداوند پیوسته منتظر توبه و بازگشت بندگان است تا با دلی پاک خواهان تغییر در قضای خود شده و اهل دعا و توبه و انابه گردند و به درگاه الهی اقبال داشته باشند. از دیگر وجوه تشبیه این است که حاصل اعمال می‌روند تا مراتبی را در علیت کامل کنند و به مرحله‌ای برسند که حکم جاری شود و تا این مراحل طی نشده و محکم نشوند بلا، عقوبت و شقاوتی بر انسان جاری نمی‌شود. ازدیگرسو جای نگرانی از عاقبت امر است؛ زیرا شمول نعمت‌ها در حال حاضر علت سعادت و مقبولیت انسان نیست و چه بسا تاروپود اعمال ما هنوز به مرحله احکام نرسیده باشد و جای توبه و اقبال به درگاه الهی است، تا انسان توبه و جبران مافات کند. از دیگر وجوه تشبیه این‌که علل و گناهان بسیاری درهم می‌تند تا قضایی به شقاوت و محرومیت انسان محکم شود. اما طبق این تشبیه دعا آن‌ها را رد می‌کند و مراد این است که اثر اجابت دعای خالص همراه توبه جهت رفع بسیاری از علل و تخم‌های معاصی است که در نامه عمل خود کاشته‌اند. ازاین‌رو دعا برای گناهکار نور امیدی است که اگر زودتر تا به مرحله احکام نرسیده، توبه کند، قطعاً امیدی برای نجات او هست. از وجوه دیگر این است که دعا از عللی است که در رفع نتایج سوءعمل انسان سرعت فوق‌العاده‌ای دارد؛ زیرا همان‌گونه که اشاره شده، چیزی را برمی‌گرداند که به مرحله ابرام رسیده است و این مرحله قبل از تحقق نعمت بر اهل آن می‌باشد. امام باقر علیه‌السلام می‌فرماید: «دعاء قضایی را که سخت مبرم شده باشد برمی‌گرداند، بسیار دعا کن که کلید هر رحمت و کامیابی است برای هر حاجت و بدانچه نزد خدا عزوجل است نتوان جز به دعا به آن رسید و همانا هیچ دری را فراوان نکوبند مگر آن‌که به روی کوبنده‌اش باز شود» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۴۷۰).

خدای سبحان نیز به‌خاطر نیایش حضرت ابراهیم علیه‌السلام از او تجلیل می‌کند: «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ» (هود، ۷۵)؛ «زیرا ابراهیم علیه‌السلام بردبار و نرم‌دل و بازگشت‌کننده [به‌سوی خدا] بود». امام باقر علیه‌السلام در بیان آیه می‌فرماید: «او کسی است که بسیار دعا می‌کند» (محدث نوری، ۱۴۱۵ق، ۱۶۷). امام علی علیه‌السلام نیز می‌فرماید: «محبوب‌ترین عمل نزد خداوند دعا و نیایش است» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۴۶۸). دوست داشتن عملی، باعث محبوبیت عامل آن، خواهد شد.

ح) ابر پایگاه باران

امام صادق علیه السلام در توصیف دعا فرمودند: «الدُّعَاءُ كَهْفُ الْإِجَابَةِ كَمَا أَنَّ السَّحَابَ كَهْفُ الْمَطَرِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۴۷۱)؛ «دعا، پایگاه اجابت است چنانچه ابر پایگاه باران است.»
 حوزه مبدأ در روایت مذکور، که به صورت استعاره مفهومی دعا، پایگاه اجابت تشبیه شده به ابر پایگاه باران است و کاملاً مشهود است که وجه مشابهت هم محل نزول و ریزش خیر بودن است که در هر دو رکن جزء مؤلفه‌های اصلی است. در مفهوم‌سازی روایت مذکور دعا به‌عنوان پایگاه کارآمد اجابت درخواست بندگان مطرح شده و این حالت تشبیه به ابر شده که پایگاه باران است؛ یعنی همان‌طور که باران، رحمت الهی فقط از مخزن ابر سرازیر می‌شود، اجابت درخواست‌های سالکان نیز فقط از مخزن دعا برمی‌آید. سالک مترقی اگر بخواهد به خواسته‌هایش برسد، باید از کانال دعا وارد شود و این نشانگر عظمت نعمت دعا است. خداوند خود کانال دعا را در خدمت بندگان گذاشته است تا بندگان در مسیر تعالی به‌واسطه آن تقویت شوند و اگر از دعا به پایگاه اجابت تعبیر شده چون دعا از توجه به نیاز برمی‌خیزد، حقیقت دعا التفات به این عجز و نیاز است. احتیاجی که او را احاطه کرده، متوجه بشود خواسته‌ای که در ذاتش پیدا می‌شود، زبان ترجمانش می‌شود. امیرالمؤمنین علیه السلام در **نهج البلاغه** می‌فرمایند:

بدان! آن‌که گنج‌های آسمان و زمین در دست او است، به تو اجازه درخواست داده و اجابت آن را به‌عهده گرفته است. تو را فرمان داده که از او بخواهی تا عطا کند، درخواست رحمت کنی تا ببخشد و خداوند بین تو و خودش کسی را قرار نداده است تا حجاب و فاصله ایجاد کند و تو را مجبور نساخته که به شفیع و واسطه‌ای پناه ببری (**نهج البلاغه**، نامه ۳۱).

در این چند جمله، امام علی علیه السلام برای تشویق به دعا کردن به نکاتی اشاره فرموده است: نخست می‌گوید: «از کسی تقاضا می‌کنی که همه چیز در اختیار اوست؛ زمین، آسمان، مواهب، نعمت‌ها، روزی‌ها و در یک جمله تمام گنجینه‌های آسمان و زمین؛ بنابراین درخواست از او به یقین به اجابت بسیار نزدیک است.» در جمله دوم می‌فرماید: «به تو اجازه داده و درواقع دعوت کرده تا به درگاهش روی و دعا کنی و این نهایت لطف و رحمت است که کسی نیازمند را به‌سوی خود فراخواند و بگوید: بیایید و درخواست کنید». اشاره به آیتی همچون: «قُلْ مَا يَعْبُؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ» (فرقان، ۷۷)؛ «بگو: اگر پروردگار من شما را به طاعت خویش نخوانده بود به شما نمی‌پرداخت.» در جمله سوم می‌فرماید: «او تضمین کرده که دعای شما را مستجاب کند که اشاره به آیتی مانند: «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ» (غافر، ۶۰)؛ «مرا بخوانید تا شما را اجابت کنم» و امثال آن است. در

جمله چهارم مطلب را از اذن و اجازه فراتر می‌برد و می‌گوید: «به شما امر کرده است که آزاد درخواست کنید و طلب رحمت نمایید تا خواسته‌های شما را عطا کند»، به آیاتی نظیر «... وَسْئَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا» (نساء، ۳۲)؛ «و روزی از خدا خواهید که خدا بر هر چیزی آگاه است»، اشاره دارد. در جمله پنجم می‌فرماید: «و خداوند میان تو و خودش کسی را قرار نداده که در برابر او حجاب تو شود و تو را مجبور نساخته که به شفיעی پناه بری»، اشاره به این‌که اساس اسلام بر این است که انسان‌ها می‌توانند رابطه مستقیم با پروردگار خود پیدا کنند، همان‌گونه که همه روزه در نمازهای خود از آغاز تا پایان، مخصوصاً در سوره حمد، با پروردگارش خطاب مستقیم دارد، به‌گونه‌ای که هیچ واسطه‌ای میان آن‌ها و او نیست.

اسلام راه ارتباط مستقیم با خدا را بر همه گشوده و جای جای قرآن مجید گواه بر آن است. به‌ویژه آیاتی که خداوند با تعبیر «رَبَّنَا» یاد می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۷، ص ۵۸۳). بنابر آنچه گذشت پایگاه اجابت بودن دعا به وضوح مشهود است.

(ط) درمانگر

در روایت استعاره مفهومی دیگری در توصیف دعا از امام صادق علیه السلام آمده است: «عَلَيْكَ بِالذُّعَاءِ فَإِنَّهُ شِفَاءٌ مِنْ كُلِّ دَاءٍ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۴۷۰)؛ «بچسب به دعا، زیرا دعا درمان هر دردی است». حوزه مبدأ در روایت مذکور درمانگری است که دعا به درمان تصویرسازی شده، با وجه شباهت شفا دادن. در شرح حدیث آمده است: مراد از «فَإِنَّهُ شِفَاءٌ مِنْ كُلِّ دَاءٍ» این است که دعا دوی همه بیماری‌های جسمانی و روحانی می‌باشد و برای برخی از آن‌ها دعاهایی از اخبار ائمه رسیده است (مازندرانی، ۱۳۸۲، ج ۱۰، ص ۲۰۹).

در مورد رابطه حوزه مبدأ با مقصد باید افزود که در روایت، دعا به درمان دردها تشبیه شده است و وجه تشبیه ما در این روایت درمان‌کنندگی و شفابخشی برای دعاست. گویا روایت فرموده باشد دعا، درمانگر و شفادهنده است. این‌که در این روایت درد چیست؟ و دعای شفابخش چیست؟ محل نظر و تأمل انسان است و با تشریح و تبیین این دو، وجوهی از این تشبیه نیز روشن می‌شود. اولاً مشخص است که این موضوع درباره انسان است و دردها و سختی‌هایی که بر او وارد می‌شود حیاتش را تیره می‌گرداند، یا زندگی‌اش را به تنگی مبدل می‌کند؛ پس انسان به دنبال این می‌رود که به‌طور طبیعی راه خلاصی از این‌ها را بیاید؛ پس این انسان مؤمن است به دنبال راه‌حلی در دین اسلام و شرع می‌گردد تا دردش را به‌وسیله آن چاره کند. این در حالی است که تعداد این مشکلات،

ناهمواری‌ها و نگرانی‌ها در زندگی زیاد است، از قبیل مالی، جسمانی، امور خانوادگی و فامیلی. این مشکلات از هر نوع که باشد لازمه حیات دنیوی انسان است که بایستی همراه ابتلائات بوده باشد؛ همان‌گونه که در حدیث آمده است که «مَا أَنْزَلَ اللَّهُ دَاءً إِلَّا أَنْزَلَ لَهُ شِفَاءً»؛ بنابراین از جمله اراده‌های الهی این است که بلا بر مؤمن نازل شود و او در امتحان قرار گیرد و این شامل همه نوع بلاهاست. با توسعه‌ای در آن، می‌توان دریافت، دردهای مادی، معنوی، جسمی و روحی از آن‌ها محسوب می‌شوند. وقتی بلا از سوی خداست، این انسان را به رحمت الهی مطمئن می‌کند و این‌که اگر خداوند سبب سختی را خلق می‌فرماید، از دیگر سو سبب راحتی را نیز خلق می‌فرماید؛ بنابراین آیه شریفه «لَا يَيْئَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ» (یوسف، ۸۷). انسان مؤمن به وسیله نور ایمان، یأس و ناامیدی را از خود دور می‌کند. دعا ارتباط با خداوند است و این ارتباط خلاصه همه تعالیم دین مقدس اسلام است؛ یعنی اگر گفته شود؛ فقط یک درد بزرگ و یک مصیبت اعظم وجود دارد؛ باید گفت آن درد بزرگ، قطع ارتباط دل با خدای یگانه و یا همان بی‌ایمانی است؛ چرا که همه دردهای روحی از بی‌ایمانی و کنار نهادن قانون اسلام در بعد روحی و همه امراض به یک تعبیر از ترک دستورات مختلف شرعی اسلام است. دعا در همین حال که آرامش را پدید می‌آورد، در فعالیت‌های مغزی انسان یک نوع شکفتگی و انبساط باطنی و گاهی روح قهرمانی و دلاوری را تحریک می‌کند. نیایش خصایص خویش را با علامات بسیار مشخص و منحصر به فردی نشان می‌دهد. صفای نگاه، متانت رفتار، انبساط و شادی درونی، چهره پر از یقین، استعداد هدایت، و نیز استقبال از حوادث، این‌هاست که از وجود یک گنجینه پنهان در عمق جسم و روح ما حکایت می‌کند. لازم به ذکر است که نباید فقط شاخصه درمانگری دعا آن هم در موقع مرض باشد، بلکه در همه حال، مرتبی باید متوجه دعا باشد. چنان‌که پیغمبر اکرم ﷺ نیز ما را به این مهم آگاه کرده و در روایتی فرموده‌اند: «مبادا کسی از گدایی درگاه خدا شرم کند، گرچه به خاطر یک بند کفش باشد» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۲۱).

نتیجه

آموزه‌های دینی ما مسلمانان تنها به دنبال این نیستند که اندیشه‌ای را از ذهنی به ذهنی دیگر برسانند. به عبارت دیگر در کتاب آسمانی قرآن کریم و مجموعه روایات اهل بیت علیهم‌السلام تنها به دنبال هم‌زبانی نیستند، بلکه به دنبال همدلی نیز هستند. اندیشه‌ای که تنها در سر باقی می‌ماند و راهی به دل نمی‌گشاید، از دید آموزه‌های دینی ارزشی ندارد. استعاره مفهومی دینی گذشته از ساختار هنری، که در رده ادب‌انگیزه و شورانگیز آفرین، پیامی را برای ذهن دارند، مهم‌تر از آن، پیام عاطفی‌ای نیز

برای قلب و جان مخاطب در خود نهفته دارند. بی‌شک این استعاره‌ها، نوعی معادله خردمندانه هستند که براساس رابطه جانشینی و هم‌نشینی شکل می‌گیرد و در خدمت معنی و نظم‌دهنده به اندیشه است.

استعاره‌های مفهومی که از آیات و روایات استخراج شد؛ به خاطر بهره‌گرفتن از عناصر طبیعی ماندگار و جاودانه هستند؛ زیرا تا زمانی که عناصر طبیعت در عالم هستی وجود دارند، این عناصر نیز پابرجا و کارایی و اثربخشی خود را دارند. یکی از بارزترین خصوصیات استعاره مفهومی دینی استخراج شده در حوزه دعا، واقعی بودن آن‌هاست. بدین معنا که این استعاره‌های مفهومی صحنه‌هایی عینی از حقیقت پیرامون آدمی را ارائه می‌دهند و با حقایق محسوس و ملموس پیرامون او ارتباط تنگاتنگی دارند. حتی از عناصری که بیشترین تکرار و تأثیر را در زندگی افراد دارند بهره گرفته‌اند و در مقابل از مسائلی که به‌ندرت در زندگی انسان، اتفاق می‌افتد، خالی و مبری است.

از طرف دیگر این استعاره‌های مفهومی خالی از هر گونه عنصر خرافه و وهم هستند و عناصری که با زندگی افراد در ارتباط نیستند به چشم نمی‌خورد. این خود از مهم‌ترین روش‌های تربیتی است که بیشترین میزان تأثیرگذاری در پذیرش و اقبال متریبان دارد؛ زیرا سبب می‌شود حرکت و رشد آدمی در مسیر تربیت الهی برپایه واقعیت‌ها شکل بگیرد و از امور وهم و غیرواقعی دور باشند.

پس از بررسی و تحلیل استعاره مفهومی حوزه دعا مشخص شد؛ استعاره مفهومی‌های در این حوزه، خود یک روش تربیتی هستند و موضوع دیگر این‌که در تحلیل و بررسی استعاره‌های مفهومی معلوم شد، همان‌گونه که از عناصر و حوزه‌های مبدأ متفاوت و مختلفی در استعاره مفهومی به‌کار رفته است، ابعاد مفهومی و مضمونی به‌کار رفته در حیطه دعا نیز متنوع و گوناگون هستند.

در این پژوهش مشخص شد که حوزه‌های مبدأ برای به تصویر کشیدن مفهوم دعا، با اثربخشی تربیتی آن، برگرفته از طبیعت همچون ابر، پایگاه باران، نور و همچنین حوزه‌هایی با خاستگاه ابزاری همچون درب، سلاح، گنجینه و ستون و حوزه دیگر برگرفته از خصایص آدمی با ویژگی بلاگردانی و درمان‌گری، منشوری جامع جهت ساطع کردن انوار تصویرسازی دینی می‌باشند.

این تنوع مفاهیم و مضامین در کنار تنوع در روش‌های تربیتی، از آنجایی که روش تربیتی استعاره مفهومی یک روش تربیتی عام است که ظرفیت انتقال تصویر جامع و کامل از تربیت دارد، در حقیقت خود نیز تربیت‌ساز هستند. از طرف دیگر تربیت و مقوله آن امری معنوی و انتزاعی است، به‌خصوص در شرح و تفصیل مبانی و آموزش‌هایی که به متریبان در این زمینه داده می‌شود، بهترین ابزار و روش استفاده از قالب بیانی استعاره مفهومی است.

منابع و مأخذ

قرآن کریم. ترجمه محمد مهدی فولادوند.

نهج البلاغه. ترجمه شهیدی.

۱. ابن عاشور، محمد طاهر (۱۴۲۰ق). *التحریر و التنویر*. ج ۱، بیروت: مؤسسة التاریخ.
۲. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۶). *شریعت در آینه معرفت*. ج ۳، قم: مرکز نشر فرهنگی رجاء.
۳. حسینی، علی (۱۳۷۲). «توبه و جایگاه بلند آن در عرفان»، *مجله معرفت*، ش ۶، پاییز.
۴. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق). *مفردات ألفاظ القرآن*. ج ۱، بیروت: دار القلم.
۵. سبحانی، جعفر (۱۳۷۹). *الامثال فی القرآن الکریم*. ج ۱، قم: موسسه الصادق علیه السلام.
۶. شریعتی، علی (۱۳۹۶). *نیایش*. ج ۴، تهران: حکایت قلم نوین، ۱۳۹۶.
۷. شوالیه، ژان و دیگران (۱۳۷۸). *فرهنگ نمادها*. مترجم سودابه فضایی، ج ۳، تهران: جیحون.
۸. صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۳۸۳). *شرح أصول الکافی*. ج ۱، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی
۹. طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۴). *المیزان فی تفسیر القرآن*. ج ۵، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۰. طوسی، محمد بن حسن (بی تا). *التبیان فی تفسیر القرآن*. مقدمه، شیخ آقا بزرگ تهرانی، به تحقیق احمد قصیر عاملی، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۱. عرب، عباس (۱۳۸۱). *قرآن و روانشناسی*. مشهد: آستان قدس رضوی بنیاد پژوهشهای اسلامی.
۱۲. فتاحی، سید حمید (۱۳۷۷). *با جوانان در ساحل خوشبختی*. ج ۱، قم: نشر الهادی.
۱۳. فیروز آبادی، محمد بن یعقوب (۱۴۲۶ق). *قاموس المحيط*. ج ۴، بیروت: دارالحدیث.
۱۴. فیض کاشانی، ملامحسن (۱۳۹۴). *آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن*. ج ۴، ترجمه محمد بهشتی، تهران: سمت.
۱۵. قزوینی، ملاخلیل بن غازی (۱۴۲۹ق). *الشافی فی شرح الکافی*. ج ۱، به تحقیق محمدحسین درایتی، قم: دار الحدیث.

۱۶. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق (۱۴۰۷ق). الکافی. ج ۴، به تحقیق علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران: دارالکتب الإسلامية.
۱۷. مازندرانی، محمد صالح بن احمد (۱۳۸۲). شرح الکافی - الأصول و الروضة. ج ۱، به تحقیق ابوالحسن شعرانی، تهران: دارالکتب الإسلامية.
۱۸. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی (۱۴۰۴ق). مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول، ج ۱، به تحقیق هاشم رسولی محلاتی، تهران: دارالکتب الإسلامية.
۱۹. محمدی ری شهری؛ محمد (۱۳۸۴). میزان الحکمه. ج ۳، قم: دارالحدیث، ۱۳۸۴.
۲۰. مطهری، مرتضی (۱۳۷۶). ج ۶، مجموعه آثار. قم: صدرا.
۲۱. معین، محمد (۱۳۸۶). فرهنگ معین. ج ۳، تهران: زرین.
۲۲. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. ج ۱، تهران: دارالکتب الإسلامية.
۲۳. میدی، احمد بن محمد (۱۳۷۱). کشف الأسرار و عدة الأبرار. ج ۵، به تحقیق: علی اصغر حکمت، تهران: انتشارات امیرکبیر.
۲۴. نصر، احمد رضا و همکاران (۱۳۹۳). «بررسی و تبیین تربیتی تقوا در سبک زندگی»، نشریه مهندسی فرهنگی، ش ۸۱.